

Історія України

УДК 94:930.22:77.03:070(47+477)

Ф. Г. Турченко

СВІТЛИНА “КОМБАТ”: МІФ І РЕАЛЬНІСТЬ (НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ НАРИС)

(Продовження. Початок у попередньому випуску)

У статті розкривається історія відомої фотографії “Комбат” Макса Альперта. Розглядаються різноманітні версії її появи, описуються пошуки прототипу зображеного на ній командира, місця, часу і обставин фотографування. Увага акцентується на аналізі достовірності документів, правдивості інформації, наведеної в публікаціях журналістів і свідченнях ветеранів. Автор відходить від суто героїзованої версії історії про “Комбата”, яка домінує в українських і російських публікаціях останніх десятиліть. На підставі ретельного аналізу історичних джерел розвінчується міф про “Комбата”, як політрука Олексія Єрьоменка.

Ключові слова: світлина “Комбат”, політкерівник, міфотворчість, фальсифікація.

*“Є дві правди. Одна дійсна, реальна правда.
Друга – вигадана, неіснуюча, така,
якою хотіли б її бачити.
Вона вважатиметься за дійсну,
а дійсна – за ворожий наклеп”.*
Олександр Довженко

Що говорив про “Комбата” Макс Альперт

Вище говорилося, що неспростовних документів, які б підтвердили версію, що на світлинці “Комбат” зображений Олексій Єрьоменко, портретна експертиза не навела. Як це не було доведено і на підставі архівних джерел та інших автентичних документів, які відображають реальні війни.

Зате є досить вагомий документ, який ставить під сумнів цю версію. Про нього вже говорилося, але тут варто повторитися. Мова йде про офіційну інформацію, зафіксовану у відповіді Міністерства оборони СРСР на запит Івана Єременко з приводу долі його батька:

“Єрьоменку Івану Олексійовичу.

На Ваш лист, який надійшов з приймальні Міністерства Оборони СРСР, повідомляємо, що, за даними картотеки політскладу, значиться Єрьоменко Олексій Гордійович, молодший політрук, політрук стрілецької роти Південного фронту пропав безвісти в січні 1942 р.” [1, с.49-50].

Нагадаємо, що ця відповідь складена на підставі вже наведеного нами наказу Головного Управління кадрів Радянської армії № 0543 від 24 квітня 1942 р., який міститься в фондах Центрального архіву Міністерства оборони і який нами поміщений у попередньому випуску (див.: Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. – С. 13-27).

Для більш-менш притомних прихильників версії, що “Комбатом” є Олексій Єрьоменко, відсутність незалежних свідчень про нього після січня 1942 р. – дуже тривожний сигнал, свого роду “глухий кут”. Адже, за легендою, подвиг відбувся 12 липня 1942 р. Щоб “зв’язати кінці з кінцями” і не маючи бажання “ритися” в архівах, їм не залишається нічого іншого, як шукати живих свідків подвигу Єрьоменка – “Комбата”. Після широкого розголосу, який одержала інформація про подвиг “Комбата”, цих свідків виявилось досить багато. Олексія Єрьоменка *раптом* згадало багато ветеранів, які в роки війни служили в 4 стрілецькій дивізії. Не пам’ятали десятиліттями, і раптом згадали.

Але насамперед визначимо коло тих осіб, факт спілкування яких з гіпотетичним “Комбатом” не викликає ніяких сумнівів. Враховуючи всю суму обставин (існує декілька версій появи “Комбата” – умовно кажучи, “бойові” і “тилова”, невідомо де саме і у якій військовій частині відбувалося фотографування), таким неспростовним свідком може бути лише один – фотокореспондент Макс Альперт, який і зробив знімок “Комбата”. Не викликає жодних сумнівів, що лише він точно знав місце і час фотографування, лише він міг особисто знати й самого “Комбата”. Це очевидно і не вимагає ніяких додаткових доказів.

Але, аналізуючи зміст свідчень М. Альперта, ми зобов’язані будемо ретельно перевірити кожну наведену ним інформацію. Це обов’язок дослідника, якщо він добивається істини.

Саме до М. Альперта і звернувся по телефону журналіст О. Авраменко з запитанням: якщо О. Єрьоменко пропав безвісти лютої зими 1942 р., то на світліні "Комбат", на якій командир і солдати одягнуті по-літньому, зображений не Олексій Гордійович, а хтось інший. Адже у листі М. Альперта до Івана Єрьоменка вказано, що знімок зроблено в 1942 чи 1943 роках. Авраменко запропонував майстру свою версію події: *"Якщо Олексій Єрьоменко пропав у січні 1942 р., то знімок зроблено в 1941 р."* Не дивно, що М. Альперт легко погодився на перенесення часу події: лист Міністерства оборони – серйозний аргумент. Але при цьому Олексія Єрьоменка Альперт "не здав", залишивши героєм світліни. Слова Альперта:

"Так, знімок зроблено у 1941 році. Зовсім недавно мені вдалося уточнити час. У мене немає жодного сумніву, що на ньому – Олексій Гордійович Єрьоменко" [1, с.50].

Розмова Авраменка з Максом Альпертом відбулася у кінці березня 1969 р. Фотомайстер святкував 70-річний ювілей. Його було відзначено черговою урядовою нагородою – орденом Трудового Червоного Прапора. Цілком можливо, що коли б у питанні щодо "Комбата" – політрука – він зайняв іншу позицію, розповів би всю правду про обставини появи світліни "Комбат", то нагороди і пов'язаних з нею почестей не було б. Але він погодився на зміну часу події і, здавалося б, "врятував" міф, заявивши, що фотографування відбулося в 1941 р., тобто, до того, як Олексій Єрьоменко пропав на початку 1942 р. Однак, якщо зйомка справді відбулася в 1941 р. і вона проходила під Ворошиловградом, то "Комбат" – постановочне фото. Адже влітку – на початку осені 1941 р., коли військові ще ходили в літній формі, фронт стояв ще далеко від цього міста.

У тому ж таки 1969 р. у М. Альперта, як єдиного неспростовного учасника події, з'явилася ще одна можливість внести в історію з фотографією "Комбат" повну ясність, знявши суперечності і максимально наблизитися до істини [1, с.50]. Напередодні Дня перемоги він відвідав редакцію газети "Красная Звезда", співробітником якої був під час війни і де розповів про історію появи світліни та її сюжет. Стаття про цю зустріч так і називалася – "История известной фотографии". Автором статті був Р. Рязанов, спеціальний фотокореспондент "Красной Звезды", колега М. Альперта по ремеслу. Без сумніву, Альперт продумав виступ в редакції, адже, по суті, це була промова перед величезною армією читачів "Красной Звезды", яка бажала знати його бачення історії появи світліни "Комбат". Ось цитата з його виступу:

"1941 год. Шли упорные бои за каждую пядь родной земли. Я приехал в один из батальонов, которые готовились к наступлению. Хотелось запечатлеть момент атаки наших бойцов во главе со своим комбатом. Но случилось так, что когда прозвучал сигнал к атаке, командир находился на другом участке, далеко от батальонного НП. И тогда, став во весь рост, политрук и повел атакующие цепи. Снимок получился впечатлительным, динамичным. Его охотно стали печатать фронтовые газеты и другие издания под коротким названием "Комбат". Я назвал так снимок по двум причинам: во-первых, потому, что с самого начала очень хотелось сфотографировать именно командира батальона; во-вторых, потому, что в пылу боя не успел записать фамилию политрука."

Герою не довелось дожить до победы. Он погиб в одном из жестоких боев смертью храбрых" [2].

Коментуючи цю цитату з "Красной Звезды", почнемо з того, що Альперт ще раз датує зйомку 1941 роком. Невпевне, він врахував розмову з О. Авраменком і взяв до уваги документ Міністерства оборони, де вказано, що Олексій Єрьоменко зник безвісти в січні 1942 р. Він діяв логічно: зйомка повинна була відбуватися до офіційного зникнення героя безвісти. Але ж тоді подія мала відбутися не під Ворошиловградом (а саме про це місто фотокор говорив у своїй книзі ще 1962 р.), а на іншій ділянці фронту. Адже Ворошиловград, повторюємо, влітку – на початку осені 1941 р. був ще доволі далеко від фронту. Або фотографування Єрьоменка відбувалося в радянському тилу і мало постановочний характер.

Читаючи далі, виявляємо, що в 1969, як і сім років перед цим, у книзі "Беспокойная профессия", фотокореспондент говорить про свій *творчий план*, з яким він приїхав на фронт: *"хотелось запечатлеть момент атаки наших бойцов во главе с комбатом"*. Нагадаємо, що *"атака"* –любимий жанр М. Альперта. Із задумом працювати у цьому жанрі, він прибув в один із батальонів, *"которые готовились к наступлению"*.

Але у статті в "Красной звезде" про атаку вже чітко говориться як про епізод реального бою, а не як його імітацію. Це головне, що відрізняє виступ Альперта в "Красной Звезде" від розповіді про обставини появи світліни "Комбат" в його ж книзі "Беспокойная профессия". Однак, кардинально змінюючи характер події, Альперту і на цей раз не вдалося уникнути явних неточностей і суперечностей, які ставлять під сумнів правдивість його оновленої версії.

Звернемо увагу на очевидне: неправда, що знімок "Комбат" *"охотно стали печатать фронтовые газеты и другие издания"*, про що Альперт писав в листах Івану Єрьоменку, опублікованих Олександром Авраменком, і повторив в редакції "Красной звезде". Насправді, ця світлина в роки війни (умовно кажучи, по свіжих слідах подій), ніде не публікувалася. Ніхто з прихильників легенди не зробив жодного посилання на газети 1942–1945 рр. При цьому (ще раз наголошуємо), не викликає сумніву, що світлина "Комбат" заслуговувала бути опублікованою і відіграла б мобілізуючу роль в умовах війни.

У згаданій вище телефонній розмові з Альпертом (березень 1969 р., ще до публікації статті з виступом фотокора в "Красной Звезде") О. Авраменко звернувся ще з одним питанням: *"Як же трапилося, що знімок "Комбат" не був обнародований до 1948 року"*. Відповідь Альперта (записана О. Авраменком), кардинально відрізнялася від того, що він сказав на зустрічі в редакції "Красной Звезды" напередодні 9 травня 1969 р.

"Наші війська в той час відступали, і знімок атаки не пішов. Пізніше з'явилася нова форма одягу, і він теж не пішов" [1, с.50].

Назвати таку відповідь переконаливо важко. При відступі і військових невдачах, такий знімок, розтиражований у всіх газетах, був би доречний, як ніколи. А нова форма одягу була введена лише в лютому 1943 р. Таким чином, М. Альперт добре знав, як було в дійсності, і не говорив правду.

Правда полягає в тому, що до публікації світліни "Комбат" в 1965 р. про неї мало хто знав. Виставку в 1948 р., присвячену 30-річчю Радянської Армії, відвідало небагато москвичів і гостей столиці. У газеті "Красная Звезда", в якій "по свіжих слідах" міститься коротка замітка про виставку, про фотографію "Комбат" навіть не згадали [3]. Книгу М. Альперта 1962 року також прочитала обмежена кількість людей, зацікавлених життєвим шляхом автора і мистецтвом фотографії. Лише після 1965 р., коли знімок з'явився у газеті "Правда", а після цього і у безлічі інших газет, журналів і книг – він став загальновідомим.

Продовжуємо аналізувати згаданий вище виступ фотокора в редакції "Красной Звезды" 1969 р. Альперт в ньому не наполягає, що "Комбат – політрук" загинув саме у тому бою, у якому він підняв бійців в атаку. З тексту можна зрозуміти, що це трапилось пізніше. *"Герою не довелося дожити до перемоги. Він загинув в одному з жорстоких боїв смертю хоробрих"*, – говорить Альперт.

І останнє: комусь може здатися дрібницею, але її також не можна пропустити. У телефонній розмові з Альпертом (1969 р.) О. Авраменко запитав його й про те, *"яке місце займає це фото в його багаторічній творчості"*. Ми пам'ятаємо, що у своїй книзі "Беспокойная профессия" (1962 р.) він назвав найкращою світліну "В атаку!". Тепер відповідь була інша: *"Серед усіх військових знімків "Комбат" – найкращий, номер один"* [1, с.50]. Це не просто зміна естетичних смаків – в 70-річному віці таке буває дуже рідко; це підлаштовування під домінуючу в СРСР політичну тенденцію, яка після приходу до влади Брежнєва змінилася. У невеликій статті в "Красной звезде" світліна "Комбат" надрукована двічі: перший раз в її класичному варіанті, другий – на фоні сім'ї Єрьоменків, як предмет їх особливого шанування. Нагадаємо, що цю світліну Івану Єрьоменку надіслав сам М. Альперт.

...Пройшло ще два роки після публікації в "Красной звезде" світліни "Комбат". Міф про нього, як про Олексія Єрьоменка, продовжував "розкручуватися". В 1971 р. на екрани СРСР вийшов фільм Української студії хронікально-документальних фільмів "Безсмертна мить", де йшла мова про життєвий шлях Олексія Єрьоменка і про його сім'ю. Альперт підтвердив свою нову версію про "Комбата-політрука" Єрьоменка, внісши до неї нову інформацію. Наводимо коротке, 36-секундне інтерв'ю М. Альперта з екрану:

"Будучи військовим фотокореспондентом ТАСС, перебуваючи на Южному фронті, під Ворошиловградом, в батальйоні, мені удалося зробити рідкий знімок. А було це так. Шел величезний жаркий бій з фашистами. Офіцер піднявся з окопу і призвав бійців в бій. Під гучним криком "Ура!" бійці бросилися в атаку і зав'язався гарячий бій. В цей час я сфотографував командира, який призвав бійців в атаку" [4].

Таким чином, тепер з вуст автора світліни з'являється додаткова конкретика, якої не було ані в його автобіографічній книзі 1962 р., ані у статті в "Красной звезде" 1969 р.: мова вже йде про *"жаркий бій з фашистами"*, про офіцера, який *"піднявся з окопу і призвав бійців в бій"*, про унікальну миттєвість, коли вдалося сфотографувати командира, який підняв бійців в атаку. Було це на Південному фронті під Ворошиловградом.

Що ж дають в сумі короткі інформації Альперта про його світліну "Комбат"? Ознайомлюючись із ними, навіть уважний читач може заплутатися: якщо знімок був знятий в 1941 році (а про це Альперт говорив і по телефону журналісту Авраменку, і в редакції газети "Красная звезда"), то це ніяк не могло відбутися влітку, чи восени 1941 р. *"на Южному фронті під Ворошиловградом"*. Фронт, вкотре повторюємо, тоді ще не докотився до цього міста.

На початку 70-х рр. до теми "Комбат" приєднався Микола Ночовний, луганський журналіст. З Альпертом, схоже, він особисто не спілкувався, але посилався на розмову з ним своїх колег Бориса Комма і Віктора Бакулєнка, яка, за його версією, відбулася весною 1970 р. Про цю розмову він вперше написав 1974 р., а вдруге – в 1981 р. [5, с.3; 6, с.10]. Ось що сказав (за версією М. Ночовного) Альперт журналістам:

"Знімок я зробив в середині літа 1942 року під Ворошиловградом во время боя. Помню, выбрал окопчик немного впереди линии обороны. Началась сильная бомбардировка. Потом – артподготовка. Фашисты пошли в психическую атаку. И вдруг недалеко от меня поднялся во весь рост офицер, а за ним – бойцы. Я успел нажать спуск своей камеры, и тут осколок вражеского снаряда разбил объектив. Думал, что кадр испортился. Когда проявил пленку, оказалось – изображение на негативе есть. Почему назвал снимок "Комбат"? Сразу же после того, как снял, по цепи пронеслось: "Комбата убили". Вот и подумал: это тот самый офицер. После боя хотел узнать его фамилию, но меня срочно вызвали в штаб полка".

Ночовний пише, що цю розповідь журналісти записали в свої блокноти на початку весни 1970 року.

Цю фразу в різних варіантах повторюють багато прибічників міфу про Єрьоменка – "Комбата". Особливо часто йдеться про зйомку *"Комбата в середині літа 1942 р. під Ворошиловградом, про окопчик попереду лінії оборони і розбитий осколком об'єктив фотоапарата"*. Ця інформація стала основою міфу. Але, наголошуємо, автентичності переказу слів Альперта луганським журналістом ніхто не перевіряв і сьогодні перевірити вже неможливо. Достеменно невідомо навіть, де відбувалася зустріч і чи була вона взагалі. Беззастережно сприймати цю занадто екзотичну інформацію немає підстав. Адже у всіх трьох свідченнях Альперта, достовірність яких не викликає сумнівів (книга Альперта "Беспокойная профессия" 1962 р., його інтерв'ю в газеті "Красная звезда" 1969 р., фільм "Безсмертна мить" 1971 р.), не було ключової інформації, яка становила основу міфу: *датування зйомки липнем 1942 року під Ворошиловградом,*

драматичних деталей з *“окопчиком немного впереди линии обороны”, “сильной бомбардировкой”, “артподготовки”, “психической атакой фашистов” і розбитим об’єктивом від осколку снаряда.*

Тепер – висновок. Макс Альперт, як фотограф “Комбата” і єдиний неспростований свідок події, у своїх споминах був непослідовним і суперечливим. Він поступово відходив від тієї версії про обставини і час зйомки, яку вперше дав у книзі *“Беспокойная профессия”* в 1962 р. Не викликає сумніву, що Альперт підлаштовувався під героїчну версію історії про політрука Олексія Єрьоменка як прототипа “Комбата”. Але робив це непродумано і, в порівнянні з досвідченими фальсифікаторами, “непрофесійно”. Складається враження, що говорити *явну неправду* він так і не навчився. Відтак, після ознайомлення з двома його опублікованими і одним записаним на кіноплівку текстом (все *інше – інтерпретації журналістів і самого Івана Єрьоменка, які потребують ретельної перевірки!*) залишається багато запитань. Але всі суперечності в його розповідях зникнуть і на всі запитання будуть одержані вичерпні відповіді, якщо повернутися до версії про зйомку “Комбата” як про продуману виставу, де актори добре вивчили сценарій і діяли відповідно до інструкцій постановника-фотографа.

Звичайно, це не задовольняє творців міфу, бо не вписується в зміст героїчної версії про Єрьоменка – “Комбата”. Щоб зберегти його, вони йдуть по шляху ревізії М. Альперта і сходять на “слизку стежку” - фабрикавання документів і свідчень очевидців. З точки зору історика – це злочин.

Техніка фальсифікації

Вже на початку формування міфу про “Комбата” його “конструктори” змушені були “підправляти” ті свідчення Альперта, які не вписувалися в зміст героїчної версії.

Спочатку це робилося обережно, з повагою до особистості відомого фотомайстра. Це стосується журналіста Олександра Авраменка, який 1969 р., прагнучи зберегти логіку викладу, узгоджував з Альпертом свій текст. З часом, стали діяти грубо і нахабно. Так, проглядаючи у Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г.С. Пшеничного в Києві згадуваний вище фільм *“Безсмертна мить”* (1971 р.), ми помітили, що після короткого інтерв’ю з Максом Альпертом диктор зауважив: *“Альперт помилився, командир батальйону загинув в бою і Олексіє Єрьоменко замінив командира”*. Вдумаймося в цю ремарку: нею ставиться під сумнів не лише коротке кіноінтерв’ю 1971 р., але й більш змістовний виступ Альперта в редакції “Красной Звезды” в травні 1969 р.

Що ж стосується журналіста луганчанина М. Ночовного, то він обрав інший шлях: “доповнив” картину атаки новими деталями, які надали події героїчно-пафосного характеру, а заодно й засвідчили про відчайдушну сміливість самого Альперта.

Але це дрібниці у порівнянні з тим, що зробили ветерани, які називали себе *свідками* подвигу “Комбата”. Вони взялися узгодити найбільші “нестиковки” в легенді про “Комбата”: 1) *літня пора року на світлині Альперта і архівна довідка Міністерства оборони, за якою О. Єрьоменко пропав безвісти у холодну зиму 1942 р. і, таким чином, очолити атаку батальйону 12 липня 1942 р. не міг; 2) інформація Альперта про місце проведення зйомки (під Ворошиловградом), і його ж твердження про час зйомки (1941 рік).* Узгодження не виходило, адже (вкотре повторюємо) влітку і на початку осені 1941 р. фронт був ще далеко від Слов’яносербська, і фотографування “Комбата” тут могло бути лише постановочне.

Зняти всі ці протиріччя і створити логічну картину подій, в центрі яких був би подвиг Єрьоменка – “Комбата”, взявся Костянтин Гаркавенко. Він був секретарем Вільнянського райкому комсомолу і, за його версією, з початком війни разом з О. Єрьоменком вчився у школі політруків. З курсантами школи вони потрапили в оточення і пробивалися з ними до своїх. Ось його слова:

“Я был старшим в группе. Решил пробиваться. Меня решительно поддержал и Еременко. Ночь была темная, шел дождь. Шли глухим лесом. Когда позже я проверял людей, то оказалось, что с нами нет одного курсанта – Гордея Алексеевича Еременко. Когда вышли из окружения, я оформил на него донесение как на пропавшего без вести. Сходство фамилии и инициалов, видимо, ввело штабистов в заблуждение. Так произошла ошибка. Вместе с Еременко мы были до февраля 1942 года”.

Так була зроблена спроба усунути *першу суперечність* героїчної легенди: Олексій Єрьоменко вийшов з оточення і після необхідної в таких випадках перевірки, знову опинився в армії, був призначений ротним політруком і плином подій йшов до тієї хвилини, коли, за словами К. Гаркавенка, з закликком *“За мной! За Родину! За Сталина! Вперед!”* піднялися, щоб повести бійців в атаку і героїчно загинути.

Ця інформація зустрічається у статтях багатьох журналістів. Зокрема, чи не першим її використав В. Лашенко, який 1979 р. у книзі нарисів *“Колхоз – моя судьба”* надрукував статтю *“Здравствуй, комбат!”* [7, с.57]. Книга була присвячена 50-річчю колгоспного ладу в СРСР. Олексій Єрьоменко постає у нарисі Ляшенка як зразковий радянський патріот, комуніст, один з видатних організаторів колгоспного руху на Запоріжжі, який на початку війни став на захист соціалістичної Батьківщини і одержав всесвітню славу завдяки світлині М. Альперта “Комбат”. Журналіст використав розповідь Гаркавенка, щоб надати легенді логічного завершення, яке у його уяві означало перетворення голови колгоспу в альпертівського “Комбата”. Ця всесвітньовідома світлина була своєрідним “знаком якості” на біографії голови колгоспу.

Однак, залишилася *ще одна суперечність*: у легенді подія відбулася в 1942 р., а Альперт – єдиний неспростований свідок у своїх текстах, листах й інтерв’ю датує її 1941 роком. Як вийшли з цієї ситуації?

Виключно просто, авантюрно і аморально, в дусі генерала Єпішева: *“Зачем нужна ваша правда, если она мешает нам жить!”*.

У книзі *“Жизнь – подвиг”* (Запоріжжя, 2007 р.), автором якої значиться Іван Єрьоменко, а редактором і укладачем Микола Клименко, передруковано згадані вище статті О. Авраменка *“Кров батьків”* і *“Син комбата”*, в якій слова Альперта *“Так, знімок зроблено у 1941 році”* замінено на *“Да, снимок сделан в 1942*

году" [8, с.77]. Замінено Єрьоменком і Клименком без будь-яких пояснень. В цій же книжці була передрукована і стаття з "Красной звезды" "История известной фотографии" Р. Рязанова. В ній дата – "1941 год" також виправлена на "июль 1942 года". Такі ж маніпуляції з датами автор Іван Єрьоменко і редактор Микола Зубашенко дозволили собі і у книзі "Шаг в бессмертие", виданій в 2016 р. Тут дата 1941 р. у тексті Альперта також замінена на 1942 р.

Таким чином, без будь-яких аргументів і пояснень нахабно спотворюються тексти і висловлювання і самого Альперта, і газети "Красная звезда". Відкидається і визнається помилковою також інформація Міністерства оборони про Єрьоменка як такого, що пропав безвісти. Тобто багато разів помилявся або говорив неправду Макс Альперт, помилялося Міністерство оборони з його архівами, а не помилявся лише колишній секретар райкому комсомолу Костянтин Гаркавенко.

Все просто, творцям міфу про "Комбата"-політрука дуже хотілося, щоб не було жодного сумніву, що зйомка відбулася саме влітку 1942 р. під Слов'яносербськом і що "Комбат" – це Олексій Єрьоменко. Інакше – легенда б розсипалася. А цього не хотілося. Не хотілося правди. Тому довелося говорити явну неправду.

Такі продумані фальсифікації в історичній літературі трапляються. Але після їх виявлення їх авторам і редакторам не довіряють. Ці книги не читають. Вважають, що ніякої достовірної інформації вони не несуть. Ми також мали право поставити на цьому крапку. Але подовжимо роботу, зосередивши увагу на суто технологічному процесі: які ще прийоми спотворення істини були використані творцями міфу про "Комбата"?

Передусім подивимося, що ще наговорив Костянтин Гаркавенко Івану Єрьоменку і журналістам.

Ще раз прочитаємо останні речення історії про вихід з оточення в редакції В. Ляшенка. Гаркавенко говорить: *"Вместе с Еременко мы были до февраля 1942 года... С тех пор с Еременко не встречался"*.

Тепер повернемося до нарису О. Авраменка "Кров батьків". Там Гаркавенко переконує вдову Олексія Єрьоменка: *"... Сам бачив: підняв Олексій в атаку батальйон. Пробіг метрів сто і впав. І більше вже не піднявся..."* [1, с.45].

Виникає питання: бачив Гаркавенко політрука Єрьоменка, який *"підняв в атаку батальйон"* чи не бачив? А, може, щось переплутав ветеран. Цілком можна припустити, що він щось забув чи переплутав. Таке буває з літніми людьми. Але для журналіста, який дорожить своєю репутацією, маніпуляції з фактами – річ неприпустима. Професіонали просто зобов'язані перевіряти інформацію. Звичайно, якщо не забули про своє фахове призначення – нести своїм читачам правду.

Але й за радянської влади були різні журналісти. Той же В. Ляшенко, який визнав Олексія Єрьоменка комбатом і прийняв як істину інформацію Гаркавенка про його вихід з оточення, на останній сторінці свого нариса дуже скупо описав подію, яка іншими журналістами подавалася в багатьох деталях і фарбах як героїко-драматичний фінал життя О. Єрьоменка. А він написав лише декілька рядків, які констатують факт його зйомки фронтовим фотокореспондентом, і не більше:

"Таким образом, выясняется, что в тот раз Алексей Гордеевич Еременко вышел из окружения, был произведен в политруки и направлен в 285 дивизию (чому не 4 с.д.? – Авт.). Через несколько месяцев под Ворошиловградом его снял фронтовой фотокорреспондент" [7, с.57].

Прихильники "легенди про "Комбата" повинні були обуритися, читаючи ці скупі, майже протокольні, позбавлені належного пафосу строчки. Але це ще дрібниці. Їх обурення взагалі не матиме меж, коли вони прочитають, що було далі:

"А что же было дальше? Этого мы пока не знаем. Дальнейший поиск пока результатов не дал. Ветеран 285 дивизии подполковник запаса Василий Севастьянович Вerezубчак рассказывает, что он был свидетелем гибели в бою политрука Еременко. Но был ли это тот самый Еременко, а может, подвела память старого солдата – утверждают трудно" [7, с.57].

Хто ж такий Василь Вerezубчак, який назвав себе свідком героїчної смерті Олексія Єрьоменка і у правдивості спогадів якого В. Ляшенко так сильно засумнівався? На час історії з ідентифікацією "Комбата" він працював головою Токмацького міськвиконкому, був підполковником запасу. Під час війни служив помічником начальника оперативного відділу дивізії і перебував переважно при штабі дивізії. Але під час знаменитої атаки під керівництвом "Комбата" Вerezубчак, за його словами, виявився у розташуванні батальйону: туди його послали відновити перерваний зв'язок і цілком випадково (*ще одна випадковість!*) він став свідком героїчної смерті Олексія Єрьоменка.

Взагалі, В. Вerezубчак не залишив письмових спогадів і своєї версії події, яку озвучував в розмовах з Іваном Єрьоменком і журналістами [8, с.27, 38, 57, 79; 9, с.58, 63, 65]. Його розповіді плутані, переповнені деталями, які при співставленні, суперечать одна одній. Так буває, коли сценарій події, *якої насправді не було*, вивчений погано. Доводиться погодитися з журналістом В. Ляшенко: *"подвела память старого солдата"*.

Хоча міг щось додумати й Іван Єрьоменко чи журналісти, які посилаються на Вerezубчака. Адже не всі газетарі спілкувалися безпосередньо з самим Вerezубчаком: більшість – зі своїми колегами, або Іваном Єрьоменком, тому спогади Вerezубчака подавалися в їх інтерпретації. Таким чином, читач одержував інформацію *"з третіх рук"*. В таких випадках спотворення інформації майже неминуче.

Викладати далі версії прихильників легенди про подвиг політрука – "Комбата" – річ невдячна і малопродуктивна: нічого принципово нового не довідаємося. Тому звернемося до аргументів тих авторів, які попри все стояли на версії про постановочний характер зйомки "Комбат".

За пошуками прототипу "Комбата" в Запоріжжі, в інших регіонах України, та й в інших союзних республіках, слідувало багато людей. Про статті О. Авраменка, фільм "Безсмертна мить", як і про інтерв'ю Альперта в "Красной звезде", про розмову майстра з журналістами, описану М. Ночовним, про інші публікації на цю тему у середовищі фотокореспондентів і людей далеких від цієї професії, було відомо вже з

середини 1970-х років. Але підозра у тому, що світлина Макса Альперта "Комбат" знята не на полі бою, а має постановочний характер, так і не була розвіяна.

Ось слова запорізького журналіста, який деякий час працював кореспондентом РТАУ-ТАРС Миколи Клименка, редактора і укладача книги Івана Єрьоменка "Жизнь – подвиг", який у своєму житті багато писав про історію з "Комбатом" і був послідовним противником постановочної версії: *"В 70–80-е годы минувшего столетия я работал в областных газетах в Запорожье и нередко слышал от фотокорреспондентов: мол, это снимок сделан не на войне, а на учении. И указывали детали, которые должны были подтвердить их мнение"* [10].

М. Клименко пише, що ці настрої поширювалися і до публікації книги "Жизнь – подвиг" 2007 р. і, особливо, після її появи, коли *"снова появились тлеющие углы зависти, злорадства, упакованные "правдолюбцами" под правдоискательство"*.

Звернемо увагу на ці деталі й ми ("диявол", як відомо, ховається в дрібницях), хоча чітко усвідомлюємо, що автоматично попадаємо у розряд тих, кого М. Клименко та інші прихильники легенди про "Комбата" відносять в розряд *"липовых правдоискателей"*, які опинилися в полоні *"зависти и злорадства"* і не бажають визнавати *"правду про "Комбата"*.

Професійним оком фотокореспонденти помітили особливість світлини "Комбат", зокрема, *звернули увагу на певні відмінності між більш ранніми і пізнішими її публікаціями*. На ранніх варіантах знімків небо світле і чисте. На фото видно майже по коліно ноги комбата – політрука – він стоїть. Бійці лежать на відкритому просторі. Побачимо також веселе обличчя червоноармійця внизу, ліворуч біля ноги. А праворуч крайній червоноармієць також недоречно усміхнений. Командир екіпований занадто по статутному: у нього в ідеальному стані обмундирування, реміні, кобура, протигазна сумка, бінокль. Перед атакою так не буває.

Порівнявши декілька варіантів світлини, дослідники виявили закономірність: чим пізніше вона виставляється – то ставала все темнішою. Фотожурналісти ("липовые правдоискатели") кажуть: це не випадково. Вони мали великий досвід роботи в різних місцевих і центральних газетах, бачили різноманітні прийоми маніпулювання свідомістю і все це оцінили як прагнення редакторів шляхом ретушування приховати окремі важливі деталі фотографії, щоб приховати правду.

Один з дослідників, щоб наблизитися до істини, вирішив проаналізувати світлину з суто фахової, "технологічної" точки зору. Це був професійний фотограф, співробітник Запорізького обласного краєзнавчого музею Володимир Лінніков. Він виготовив манекени "Комбата" і солдатів і, враховуючи всі можливості фотоапарата, яким користувався Альперт, провів експеримент. З його повною експертною оцінкою читач може ознайомитися в колективній монографії "Запорізький рахунок Великій війні". Суть його висновку полягає у тому, що фотографування – *щоб у кадр попав не лише "Комбат", а й солдати і, при цьому було видно їх спини*, – можливе лише з метрового рівня. Тобто, фотограф був не в окопі, як пише Альперт у своїй книзі "Беспокойная профессия", в *"в блиндаже, возле его выхода"* [11, с.65-66].

З цього випливає наступне: якщо прийняти версію, озвучену так званими "очевидцями" події і численними журналістами: *світлина знімалася в умовах щільного артилерійського вогню, "большого жаркого боя с фашистами", психічної атаки фашистів, який передував наліт сотні ворожих бомбардувальників і т. д.*, – то це означає, що Альперт фотографував, піднявшись на один метр над рівнем землі, перебував у зоні прямого враження противника і йому загрожувала смертельна небезпека.

До певної міри цей потік емоційно-пафосної риторики спровокував сам фотокореспондент, коли в редакції газети "Красная Звезда" в 1969 р. і інтерв'ю на кінокамеру Макса Володимировича 1971 р. говорив про *"горячий бой" и "командира, который позвал бойцов в атаку"* як про реальність, яку він зафотографував. Цим він випустив з пляшки джина, який став направляти його вчинки.

Після 1962 р., коли були опубліковані його спогади "Беспокойная профессия", пройшли роки. Тоді, на початку 60-х років, звичайно, не здогадувався, який величезний резонанс в Радянському Союзі та за його рубежами матиме його фотографія після 1965 р. Тому не було необхідності щось вигадувати, і він говорив правду. А через десятиліття Альперт, як людина свого жорсткого часу, був просто змушений підпорядковуватися новим ідеологічним обставинам. Чи міг він відмовитися брати участь у цій недостойній грі? Враховуючи всю його біографію, ні. Він змушений був пристосовуватись до обставин, як, до речі, робило безліч його сучасників.

А тепер звернемося до свідчення людини, яка з початку 1920-х рр. і до кінця життя знала Макса Альперта особисто, працювала в одному жанрі, тісно спілкувалася з ним. Мова йде про Романа Кармена – відомого радянського фронтового кінооператора, кінодокументаліста, який був автором багатьох унікальних документальних кінострічок часів війни. У 1974 р., напередодні 75-річчя Альперта, побачила світ його книга "Макс Альперт". В ній Кармен називає фотокореспондента *"неустовым журналистом"* [12, с.65-66]. В книзі зібрані 102 фотографії майстра, з них 15 – присвячені війні. Серед них – "В атаку!", "Комбат", "На параді Перемоги. Червона Площа", "По дорогах війни". Кожна з них заслуговує детального коментаря, але Кармен у книзі "Макс Альперт" дає його лише першим двом. Причому, і зміст, і тональність неоднакові.

Про знімок "В атаку!" Р. Кармен пише з піднесенням – так, як і писав про нього в 1962 р. М. Альперт: *"Из серии снимков на эту тему он мне кажется наиболее удачным"*. Кармен уточняє також, що *"это один из первых снимков, сделанных во фронтовой обстановке" Альпертом*.

Як же після цього Кармен оцінює "Комбата"? Адже тема однакова: атака. Легенда про "Комбата" вже ходить теренами Радянського Союзу, в Україні навіть "впізнали" головного героя світлини, і, посилаючись на свою розмову з фотомайстром, Авраменко описав драматичні обставини появи світлини, а Кармен майже повторює слова Альперта, написані ним в 1962 р.: *"Большой творческой удачей Альперта явился его снимок "Комбат", созданный по авторскому замыслу. Комбат сфотографирован в момент его большого*

душевного напряжения: повернувшись по направлению к бойцам, высоко над головой подняв револьвер, он в патристическом порыве звал бойцов в наступление.

Фотография эта стала олицетворением, образным воплощением беззаветного мужества советского воина, готового с оружием в руках защищать родную землю” [12, с.5].

Кармен, без сумніву, знав справжню історію світлина “Комбат”. Напевне, не випадково він пише, що світлина виконана “по авторському замислу”. І коли б у цій історії справді був той драматизм, який в деталях описаний в публікаціях журналістів, коли б реальним фактом був подвиг “Комбата”, самовідданість і героїзм знаменитого на весь Радянський Союз фотографа (сидів під кулями й снарядами в маленькому окопчику “немного впереди линии обороны”; осколок від снаряда розбив об’єктив фотоапарата, і це врятувало життя Альперта, якимось чудом збереглася плівка та ін.), то Кармен, без сумніву, це б описав. Але він виявився чесним перед собою, максимально об’єктивним, і тому залишив все так, як писав в 1962 р. сам Альперт, як було насправді. Саме він помістив у книзі незаретушовану світліну, у якій проглядаються деталі обличчя бійців, на яких фотографії побачили усмішки, абсурдні перед лицем перспективи смерті. Тому його книга й залишилася “непоміченою” для прихильників героїзованої версії “Комбата”. Мало хто з них звернув на неї увагу. Як до речі, і на книгу самого Альперта, опубліковану 12 років перед цим. Замість цього, журналісти у своїх текстах на різний лад повторювали цитати Авраменка, Ночовного, посилалися на Івана Єрьоменка, доповнюючи розповідь власними фантазіями. Про достовірність наведеної ними інформації, її перевірку мало хто турбувався. Розрахунок був на те, що ніхто вголос і не засумнівається. Адже ставити під сумнів приклади героїзму радянських людей, а особливо – комуністів, політруків, означало поставити під сумнів один із головних постулатів радянської ідеології – керівну роль КПРС і наразитися на небезпеку одержати небезпечну репутацію наклепника.

Страсті за “героєм”

Судячи з газетних та інших публікацій 1970–80-х рр., на Запоріжжі і в Ворошиловграді дуже хотіли загальносоюзного визнання молодшого політрука Олексія Єрьоменка як героя світлина “Комбат”. Найкращим способом досягти цього було б посмертне присвоєння йому звання Героя Радянського Союзу. Це була досить поширена тоді практика. Посмертно героями стали десятки учасників війни. Процедура нагород супроводжувалася пропагандистськими кампаніями, розповідями про героїв та їхні подвиги, закликами до молоді бути гідними пам’яті героїв. Пізніше, правда, виявлялося, що не все в цих розповідях відповідало дійсності, і не всі рішення про нагороди були обґрунтованими. Про ці неприємні обставини посмертної героїзації через деякий час ставало відомо і вони справляли негативний вплив на суспільство. Але, принаймні, не було ніяких сумнівів у тому, що той чи інший кандидат на нагороду був реальною людиною воєнного часу. З Олексієм Єрьоменком було інакше. Була не спростована версія про постановочний характер світлина “Комбат”, яка ставила під сумнів подвиг політрука Єрьоменка.

Попри це, питання про надання Олексію Єрьоменку звання Героя розглядалося на найвищому партійному рівні Запорізької та Ворошиловградської областей. Про це залишилося достатньо свідчень. Зокрема, Іван Єрьоменко в інтерв’ю журналісту В. Полюшку розповів, що перші секретарі Луганського й Запорізького обкомів компартії України Борис Гончаренко і Михайло Всеволожський неодноразово зверталися до генсека ЦК КПРС Брежнєва з проханням розглянути питання про присвоєння Олексію Єрьоменку звання Героя Радянського Союзу. З цим проханням зверталися до нього на зустрічах ветеранів і колишніх фронтовики. Вручали навіть друковані матеріали про політрука Єрьоменка і його подвиг, про історію будівництва монумента політпрацівникам Радянської Армії біля Слов’яносербська. Розповідають, що генсек розчулився і навіть назвав несправедливістю те, що Єрьоменко не має нагороди [13]. Старше покоління знає, що Леонід Ілліч не тільки сам любив ордени і медалі, а й щедро роздавав їх іншим. Захопленість нагородами навіть стала темою численних анекдотів. Якби з обґрунтуванням все було більш-менш нормально, то поза сумнівами вже в 1970-ті, максимум – у 1980-ті роки був би Олексій Єрьоменко посмертно нагороджений званням Героя Радянського Союзу.

Але за Брежнєва Олексій Єрьоменко так і не став Героєм Радянського Союзу. У чому ж справа? Чому перші секретарі обкомів двох “особливо зацікавлених” областей України – Запорізької і Луганської – Михайло Всеволожський і Борис Гончаренко (до речі, досить впливові і авторитетні у вищому партноменклатурному середовищі люди) не змогли переконати партійно-радянське керівництво СРСР в необхідності і обґрунтованості представлення Олексія Єрьоменка до найвищої держаної нагороди? Пояснюючи причини відмови, Борис Гончаренко називає інтриги “сірого кардинала” кремлівського двору Михайла Суслова. Про це Гончаренко неодноразово говорив Івану Єрьоменку [14, с.32]. В дійсності, все значно простіше: не було необхідних доказів і впевненості, що на світліні “Комбат” зображений саме політрук Олексій Єрьоменко, який піднімає бійців в атаку і гине в момент героїчного пориву. А контраргументи переважали, і тому в радянські часи Єрьоменко не став Героєм.

1991 р. Радянський Союз розпався, але прагнення добитися для Олексія Єрьоменка Героя Радянського Союзу в Запоріжжі не зникло. Особливо активні прихильники міфу звернулися до голови “Постійної президії ради народних депутатів СРСР” Сажи Умалатової з відповідним клопотанням. Оформили навіть нагородний лист [9, с.35]. Сьогодні вже мало хто пам’ятає про цю екзотичну особу і очолюваний нею карикатурний орган, який був створений в 1992 р. на зборах групи колишніх народних депутатів колишнього Радянського Союзу, що назвали себе “IV Надзвичайним з’їздом народних депутатів СРСР”. Як і сам з’їзд, його “Постійна президія” були нелегітимними. Їх членів називали “політичними бомжами”, але вони створювали ілюзію існування СРСР і за підписом Умалатової від імені неіснуючої держави охоче “роздавали” звання Героя

Радянського Союзу і Героя соціалістичної праці. До неї і звернулися запорізькі “єрмолінці”. Але відповіді не одержали.

Нічого не залишалося, як звернути свій погляд на Київ.

В умовах незалежності Іван Єрмоменко і його однодумці неодноразово зверталися до президентів України з клопотанням щодо посмертного присвоєння своєму батьку звання Героя України. При цьому будь-яке пояснення необґрунтованості цієї вимоги Іван Єрмоменко пояснює “підступами” бандерівців, “свободівців” та інших сумнівних, за їх переконанням, елементів. Про все це Іван Єрмоменко детально розповів в 2013 р. журналістам Миколі Зубашенку, який через три роки став редактором його останньої книги “Шаг в бессмертие”, і Сергію Григор’єву [14, с.162-166, 171-172, 175].

Багато разів, зібравши наявні матеріали, заручившись підтримкою ветеранів, прокомуністичних і проросійських організацій, Іван Єрмоменко звертався у найвищі державні структури незалежної України. Здається, вперше (і тричі!) було це в часи президентства Кучми, але безуспішно. “Реакции – ноль”, – коментує С. Григор’єв. Що ж до Президента Віктора Ющенка, якого Іван Єрмоменко називає “бандеровцем”, до нього він особисто не звертався, бо впевнений, що “уж точно бы не присвоил Алексею Еременку Героя...”. Але після того, як Ющенко посмертно звання Героя України присвоїв старшому лейтенанту Олексію Бересту, який штурмував Рейхстаг і підняв над ним Прапор Перемоги, а також генерал-лейтенанту Кузьмі Дерев’янку, що від імені СРСР підписував акт капітуляції Японії, у Івана Єрмоменка з’явилася надія, що наступним Героєм буде його батько. Іван Єрмоменко добився, щоб клопотання до Президента Ющенка підписав губернатор Євген Червоненко. Заручившись офіційною підтримкою з боку міських і обласних властей Запоріжжя, з проханням до Віктора Ющенка звернулася місцева ветеранська організація. Однак, позитивної відповіді і на цей раз не було.

Коли Президентом України став Віктор Янукович, почалася нова кампанія “героїади”. В 2010 р. з пропозицією про присвоєння Олексію Єрмоменку звання Героя України виступив голова Запорізької обласної держадміністрації, регіонал Борис Петров. Відповідне клопотання було направлено Януковичу. Після цього на адресу Адміністрації Президента було направлено ще декілька листів запорізьких ветеранських та інших прокомуністичних і проросійських організацій, глав міських рад, керівників засобів масової інформації. Звернення із закликом про нагородження Олексія Єрмоменка до Президента підписали голова “Русского культурного центра” та інших проросійських організацій Володимир Пашков і верховний отаман козачого війська Запорізького низового Олександр Панченко [15]. Читач може сам оцінити політичну спрямованість цієї кампанії.

Особливо активізувалася вона напередодні 12 липня 2012 р. – перед гіпотетичним 70-річним ювілеєм подвигу Олексія Єрмоменка. Члени “Слов’янської гвардії” з Запоріжжя виставили пікети з плакатами в центрі Запоріжжя, а потім і перед Адміністрацією Президента в Києві. Вимога була одна: негайно присвоїти Олексію Єрмоменку звання Героя України. Деякі ЗМІ повідомили, що Президент підписав указ і назвали навіть його число і номер. Але виявилось, що це помилка. Указу не було. Цікаво, що повідомив цю новину Івану Єрмоменку, за його словами, “журналист Сережа Григорьев” – один із запорізьких конструкторів міфу про Єрмоменка – “Комбата” [14, с.159-160].

В липні 2013 р. до Януковича з колективним листом звернулися керівники проросійських організацій – “Международного Георгиевского Союза” (В. Рогов), “Славянской Гвардии” (А. Шарлай), “Союза граждан Украины” (А. Наталенко), “Казачьей спецдружины Сич” (А. Патаман) та інші [16]. Сподівалися на успішне закінчення “героїади”. Але вкотре одержали відмову. Від проросійського Януковича, його адміністрації і не менш прихильних до “русского мира” запорізьких чиновників шанувальники версії “Олексій Єрмоменко – “Комбат” такого не очікували. Іван Єрмоменко пояснив відмову таким чином: “...Мне кажется, он боялся. Он боится бандеровцев. Он понимает, что если он присвоит звание Героя Алексею Еременко, то тут же поднимется вся эта бандеровская рать: почему Шухевичу и Бандере отменили звание Героя, а тут...”.

Читаючи цю фразу, вкотре переконаємося, що І. Єрмоменко занадто політизує ситуацію. Для сучасної України це звичайне явище, коли намагаються приховати справжні причини чи наміри. Вкотре повторюємо: насправді, все було значно простіше. Не дивлячись на симпатії режиму Януковича до прокомуністично налаштованих ветеранів, документи, що їх представив Іван Єрмоменко, не переконали чиновників. Міністерство юстиції України, наприклад, відмовилося проводити експертизу фотографій і переслало документи головному управлінню юстиції Запорізької області. У свою чергу Запорізька юстиція відповіла заявнику, що не займається експертизою і експертними дослідженнями. Особливо різко були налаштовані в “Державному комітеті у справах ветеранів України”, до якого Адміністрація Президента передала запит для розгляду про посмертне нагородження. Схоже, там вже знали суть проблеми і її “підводні камені”. Ці люди у своєму житті часто зустрічалися з різними авантюристами і пройдисвітами, які спекулювали на подіях воєнного часу, тому виявилися “прямолинійними”, “недипломатичними” і відповіли на запит про нагороду прямо: “...На снимке “Комбат” вовсе не Еременко. ...Военный корреспондент Макс Альперт врет, сделал он этот снимок, на учениях, где-то в 38 году еще” [14, с.163].

Добиваючись “свого” від української влади, Іван Єрмоменко, як свідчить журналіст М. Зубашенко, одночасно продовжували діяти і в “російському напрямку”. Він написав листа Президенту Росії Володимиру Медведеву, а після того, як в РФ цей пост зайняв В. Путін, планував звернутися і до нього. Думка така: оскільки не дають батьку Героя в Україні, можливо дадуть у Росії? Черговий термін перебування Путіна на посту Президента вже завершується, і Єрмоменко, напевне, вже звертався нього і, як і обіцяв, надіслав в Москву нову книгу про батька, видану в 2016 р. Здається, Івану Єрмоменку байдуже, з чиїх рук він одержить батьківську Зірку Героя. Головне – щоб вона була.

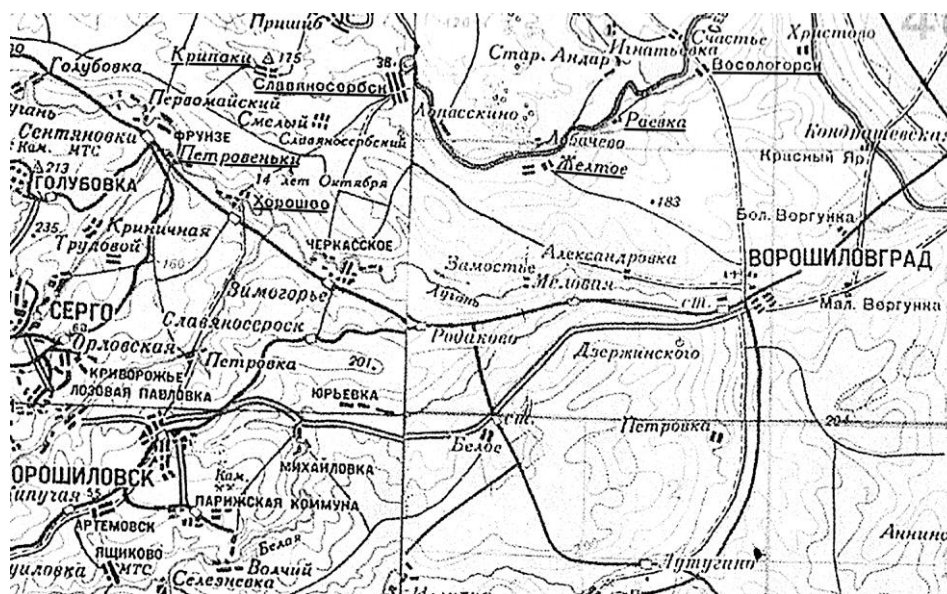
Що ж стосується ідеологічної бази, то вона під таке рішення вже підводиться. В статті Тетяни Васильєвої, розміщеній в 2012 р. на московському сайті “Коммунисты столицы”, Олексія Єрьоменка називають “руським солдатом-победителем”, правда при цьому роблять уточнення: “Еременко украинец, но все-равно русский” [17]. Російський українофоб Микола Старіков свою статтю про Олексія Єрьоменка написав під заголовком: “Русский комбат, погибший под Луганском” [18]. Напевне, розраховують на нерозбірливість російської влади, адже мова заходить про Україну і є можливість вкотре звинуватити “київську хунту” у неповазі до ветеранів війни.

Але вся ця антиукраїнська істерія з елементами політичної шизофренії знаходить все слабший відгук у суспільстві. Проте росте прагнення, врешті-решт, розібратися, що ж було насправді і поставити остаточну крапку в історії з “Комбатом”. З’являються ентузіасти, які замість того, щоб блукати манівцями в пошуках фальшивих аргументів, звернулися до архівних фондів. Власне, це те, що вже давно належало зробити Івану Єрьоменку і його численним прихильникам в Україні і поза нею. Тим більше, що сьогодні для цього не обов’язково їхати до Москви. Ми живемо в інформаційну епоху, і якщо якась подія залишила помітні сліди в архівних фондах, то їх можна виявити за власним письмовим столом, працюючи з комп’ютером і переглядаючи в Інтернеті сайти різних громадських об’єднань, які займаються військовою тематикою.

Вивчаючи їх, можна точно, в деталях описати де, коли і як воювала влітку 1942 р. 12-а армія (12 А), а у її складі 4-а стрілецька дивізія (4 сд) і 220-ий стрілецький полк (220 сп). В такій постановці проблема альпертівського “Комбата” ще не розглядалася, але лише таким чином можна внести остаточну ясність у ключові питання нашого дослідження: що ж насправді відбувалося 12 липня 1942 р. на позиціях біля села Хорошого під Слов’яносербськом; де в цей час перебувала і чим займалася 4-а стрілецька дивізія і 220-ий стрілецький полк; чи служив у лавах цього полку молодший політрук Олексій Єрьоменко.

Вперше дослідження, яке дає відповіді на ці питання, провів запорізький дослідник військової історії Олександр Попов. Відсилаємо читачів – прихильників обох версій історії з “Комбатом” – до його ґрунтовного, скрупульозно-точного аналізу, виконаного на підставі документів ЦАМО, які розміщені на сайтах “ОБД-Мемориал”, “Память народа”, “Подвиг народа”, “Дон-1942”. Серед іншого, О. Поповим використані уривки з оперативних зведень радянського Генерального штабу, які висвітлюють події в районі Луганська, коли й відбулася подія, описана в легенді про “політрука – “Комбата”. Цей аналіз викладений у його статтях і доступний для всіх [19, с.128-133; 20]. Тому текстуально повторяти його немає необхідності. Обмежимося коротким викладенням його висновків.

Розібратися в цих висновках нам допоможе наведена нижче карта, на якій позначені підкресленням ключові для розуміння ситуації населені пункти – Хороше, Петровеньки, Кріпаки, Слов’яносербськ, Жовте, Раївка і Веселогорськ.

1. Наприкінці червня 1942 р. німецькі війська танковими ударами прорвали радянську оборону на правому крилі Південного фронту, обійшли Ворошиловград зі сходу і поставили декілька радянських армій перед загрозою оточення. У цій ситуації було прийняте рішення з настанням темряви 10 липня почати організований відступ військ Південного фронту, у т. ч. і 12-ої армії. Цей відступ вже детально описаний в науковій і науково-популярній літературі, а Олександр Попов використовує для його характеристики ще й архівні документи [21, 22, 41-43].

2. Село Хороше під Слов’яносербськом, яке постійно згадується в історії про політрука – “Комбата”, перебувало в цей час під контролем 349-ї сд (комдив полковник А.І. Щагін). Саме так: с. Хороше контролювала не 4-а, а 349-а стрілецька дивізія 12-ої армії. Про це переконливо свідчать документи ЦАМО, виявлені і надруковані О. Поповим [23, с.280-282; 24].

3. Що ж стосується 4-ої стрілецької армії, то станом на 10 липня вона одержала наказ прикривати відхід 12-ої армії і евакуацію Луганська. З цієї метою 13 липня вона передислокувалася з-під м. Серго (тепер – Кадіївка) в район населених пунктів Жовтого, Раєвки і Веселогорського, і там закріпилася на новому рубежі. Це підтверджують архівні документи. На карті видно, що ці села досить далеко від Хорошого. На цій лінії 14–15 липня дивізія обороняла вказаний рубіж. Найсильнішими були бої 15 липня. Дивізія героїчно оборонялася і зазнала значних втрат. Про це свідчать архівні документи [25, с.114-122; 26, с.123-132; 27].

5. Що ж стосується сіл Хороше, Петровеньки і Кріпаки, то там 12–13 липня вела бої 349 сд, але після наказу командування в ніч на 14 липня була відведена до Луганська в резерв, і Хороше зайняли німці [28].

6. Взагалі, бій 15 липня 1942 р. був єдиним, який 4-а стрілецька дивізія вела на Луганщині після оголошення 6 липня наказу про загальний відступ [27].

Таким чином, 4-а стрілецька дивізія 12-ої армії Південного фронту у своїй історії жодного разу, жодним чином не була пов'язана з селом Хорошим на Луганщині. Так що, подвигу політрука Олексія Єрьоменка (якщо він справді воював у складі 4 сд) там не могло бути. Хіба що у хворобливій уяві міфотворців.

Замість післямови

На цьому можна було б поставити крапку. Все гранично ясно. Але все ще залишається питання морально-етичного характеру. Воно виникло вже на перших сторінках нашої розповіді. Чому у цій історії з “Комбатом” так багато неперевіреної інформації? Зокрема, як могли погодитися ветерани 4 стрілецької дивізії на роль свідків того, чого не бачили особисто і чого не було в дійсності? Всі вони солідні люди, пройшли війну, були членами КПРС, займали відповідальні посади... І раптом пішли на відверту фальсифікацію. Могли б багато і правдиво написати про те, як 4-а сд (а у її складі і 220-й стрілецький полк) 15 липня 1942 р. прикривала відступ 12-ої армії і евакуацію Луганська. Там було багато героїчного і трагічного, була звитяга і жертвність, про яку варто нагадати нашим сучасникам. Але писати про це вони не стали. Всю свою енергію спрямували на те, щоб витворити пафосно-героїзовану легенду з політруком – “Комбатом”, яка не мала ніякого відношення до дійсності. І тут поняття мораль і правда відступають на другий план. Знову згадується генерал Єпішев і його кредо: *“Зачем нужна ваша правда, если она мешает нам жить”*.

Отже, якщо правда заважає комусь жити, її можна зігнувати і замінити на неправду. Весь міф про Єрьоменка – “Комбата” ґрунтується на фальсифікаціях і відвертій неправді. Його творці вже 50 років йдуть по шляху перекручень і підтасовок, не зупиняючись перед спотворенням текстів, у тому числі й заслужених авторитетів. Ми вже згадували, як вони сфальшували тексти і виступи Макса Альперта. Тепер розкажемо, як жертвою їх фальсифікацій став і командир 4-ої стрілецької дивізії Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант Іван Павлович Рослий, з яким Іван Єрьоменко був особисто знайомий.

Про свою зустріч з Іваном Єрьоменком і його сином генерал пише в книзі “Последний привал – в Берлине”, яка була опублікована в 1983 р. Про політруків і про компартійне керівництво на війні колишнім комдивом було сказано багато. Без підкреслення “керівної ролі” комуністів партійна цензура не “пропускала” в ті роки військові мемуари, навіть коли їх авторами були такі видатні воєначальники, як, наприклад, маршал Георгій Жуков. Розповідь про легендарного “Комбата” – політрука могла б стати окрасою книги. І генерал не утримався. Півтори сторінки своїх мемуарів він присвятив партійно-політичній роботі в бойовій обстановці і в її контексті згадав про Олексія Єрьоменка, політрука, якого назвав *“одним из представителей славной когорты политработников”* [29, с.204].

Немає сумніву, що генерал знав про існування легенди. Про це свідчить той факт, що у книзі є ілюстрація із зображенням “Комбата” із написом: *“Политрук А.Г.Еременко поднимает бойцов в контратаку. Лето, 1942 г.”*. У тексті сказано, що цей політрук служив у 220-му стрілецькому полку 4 дивізії, якою командував генерал Рослий. Однак, коли б йому попалося в руки книга Івана Єрьоменка “Шаг в бессмертие”, генерал би обурився. У ній він знайшов би текст на п'яти сторінках під назвою *“Дивизия стойко обороняла рубежи”*, який приписується йому, генералу Івану Рослому. В цьому тексті генерал, з одного боку, помітив би свої слова, передруковані з його мемуарів, а з іншого – побачив би, що його примітивно і нахабно перебрехали.

Так, в мемуарах генерал пише, що після наказу про негайний відступ, 4-а сд непомітно знімається із своїх позицій і переходить в район біля міста Серго (Кадіївка), а потім, здійснивши 25-кілометровий марш і *“составляя арьергард 12-й армии, займет рубеж село Желтое – Суходол и ... удержит на нем противника до темноты”* [29, с.65-66]. Що стосується Олексія Єрьоменка, то в мемуарах сказано розпливчасто: служив в 1942 р. в 220-му стрілецькому полку, *“водил свою роту в победную контратаку политрук... Тот бой стал для него последним”* [29, с.204]. І більше про Олексія Єрьоменка нічого! Ні слова! А у книзі “Шаг в бессмертие” авторства Івана Єрьоменка, генералу Рослому приписуються зовсім інші слова: *“А нашей дивизии была поставлена задача занять рубеж в районе сел Хорошее и Петровеньки и 12 июля удержат противника до темноты”* [14, с.20]. Різні завдання і (подивіться карту) різна географія, зовсім різні дати подій. Насправді, нічого про рубіж 4-ої сд в районі сіл Хороше – Петровеньки Іван Рослий у своїй книзі не міг написати і не написав. Абсолютно ясно, що мемуари генерала Рослого фальшували, підлаштовуючи їх текст під легенду про Олексія Єрьоменка як про політрука – “Комбата”.

Хто ж переписував мемуари Івана Рослого і несе перед читачем відповідальність за їх фальсифікацію? Щоб одержати відповідь не це питання, слід згадати Івана Єрьоменка – автора книги “Шаг в бессмертие”, і членів редколегії – журналістів Миколу Зубашенка і Михайла Клименка; голову Запорізької міської ради ветеранів війни, генерал-майора Віктора Короленка; экс-депутата Верховної Ради Олексія Бабуріна, який до заборони КПУ був головним комуністом Запоріжжя.

Щоб завершити розмову про морально-етичний бік міфу, проінформуємо читача, що у вересні 1980 р. Іван Єрьоменко і його син, Андрій, тоді курсант Одеського вищого командного артилерійського училища, відвідали генерала в Москві і в деталях виклали йому свою версію подвигу батька і діда – Олексія Єрьоменка. Відомо, що Іван Павлович Рослий тоді був тяжко хворий і помер 15 жовтня 1980 р. У якому стані він спілкувався із своїми запорізькими гостями і коли у свої мемуари устатив епізод про політрука – “Комбата”, нам невідомо. Однак, як зазначалося вище, генерал *нічого не написав* про бій 220 стрілецького полку біля села Хороше і що у цьому бою героїчно загинув політрук Олексій Єрьоменко. Це написав, фальсифікуючи генерала, автор, чи хтось з названих вище членів редколегії книги “Шаг в бессмертие”. Без сумніву, ця людина добре знала, що Івана Рослого вже немає серед живих і він особисто не зможе протестувати проти фальсифікації свого тексту. При цьому, про репутацію бойового генерала, Героя Радянського Союзу не думали. Турбувалися про врятування недолугого міфу і ради цього йшли на обман. До того ж робили це так примітивно, грубо і нахабно, що викликає відразу.

...А у центрі Запоріжжя на Алеї Слави перед горельєфом “Комбат” ще і сьогодні стоїть гранітний обеліск, на якому викарбовано: *“На монументе “Комбат” увековечен героический подвиг нашего земляка. Политрук Еременко Алексей Гордеевич. Погиб 12 июля 1942 г.”*. Біля монумента збираються прихильники легенди про “Комбата”. 9 травня 2017 р. там зібралися прихильники ідеї “Полк Победы” - запорізького клону російського “Бессмертного полка”. Білборди “Полка Победы” з зображенням Олексія Єрьоменка розміщуються на вулицях Запоріжжя. 12 липня 2017 р., в день 75-річчя “подвигу” “Комбата”, там зібралася група ностальгуючих прокомуністичних ветеранів і політиків-ляльководів. Вона сподівається, що їх час ще не пройшов.

Все ще стоїть і біля пам'ятника політпрацівникам під окупованим Слов'яносербськом стела, де ще залишилося: *“Подвиг А. Г. Еременка”*. Але сьогодні ці слова вже нагадують не про подвиг, а про подію, якої насправді не було. І про солдата, доля якого так і залишилася невідомою. А ще – про людське марносластво. А також, про правду життя, яка, попри все, пробиває собі дорогу крізь щільну товщу зашкарбулених ідеологічних міфів комуністичної доби.

Джерела та література

1. Авраменко О. Прометееві діти : сучасна Запорізька хроніка / О. Авраменко. – К. : Рад. письменник, 1970. – 112 с.
2. Рязанов Р. История известной фотографии // Красная Звезда. – 1969. – 9 мая.
3. Великая Отечественная война в художественной фотографии // Красная Звезда. – 1948. – 5 марта.
4. Безсмертна мить. Кінофільм. Сценарій – М. Шудря, режисер – А. Слісаренко. – К. : Українська студія хронікально-документальних фільмів. Укркінохроніка. – 1971. – 3 1 хв. 19 с. – до 1 хв. 55 с. // Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного. – Архівний № 4971.
5. Ночовный Н. Комбат // Комсомольское Знамя. – 1974. – 5 апреля. – С. 3
6. Ночовный Н.В. Кто ты, комбат? // Нет безымянных героев. – Донецк: Донбасс, 1981. – С. 10.

7. Ляшенко В. Здравствуй комбат // Колхоз – моя судьба. – Москва: Колос, 1979. – С. 52-57.
8. Еременко И. А. Жизнь – подвиг / И. А. Еременко. - Запорожье : ООО "ИПО "Запорожье", 2007. – 128 с.
9. Дубровин И. А. Легендарный комбат: (Материалы, документы, фотографии) / И. А. Дубровин. – Запорожье : Просвита, 2005. – 100 с.: ил.
10. Шилин Д. Судьба "Комбата" [Электронный ресурс] / Дмитрий Шилин // ХайВей. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://h.ua/story/359724/>.
11. Альперт М.В. Беспокійная профессия / Под ред. Е.А. Иофиса. – М. : Искусство, 1962. – 85 с.
12. Кармен Р. Л. Макс Альперт / Роман Кармен, нар. артист СССР, лауреат Ленинской премии. – М. : Планета, 1974. – 120 с.
13. Полюшко В. Комбат Еременко из села Терсянка // 2000 (Еженедельник). – 2007. – 11-17 мая.
14. Еременко И.А. Шаг в бессмертие / Иван Ерёменко. – Запорожье : Днепропетровский металлург, 2016. – 224 с.
15. Егорова И. Легендарному "Комбату" – Героя Украины! // Индустриальное Запорожье. – 2011. – 22 февраля.
16. Запорожское казачество просит Януковича присвоить звание Героя Украины посмертно младшему политруку Ерёменко [Электронный ресурс] // Факты и комментарии. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: <http://fakty.ua/news/20705-zaporozhskoe-kazachestvo-prosit-yanukovicha-prisvoit-zvanie-geroya-ukrainy-posmertno-mladshemu-politruku-eryomenko>.
17. Васильева Т. История "Комбата" и политрука Подробнее: <http://comstol.info/2012/07/obshhestvo/4217> [Электронный ресурс] / Татьяна Васильева // Коммунисты столицы. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://comstol.info/2012/07/obshhestvo/4217>.
18. Вольнец И. Русский комбат, погибший под Луганском [Электронный ресурс] / Ирина Вольнец // ПВО Николай Стариков. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://nstarikov.ru/club/46295>.
19. Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.] ; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя : Просвіта, 2013. – 416 с.
20. Попов О. Обережно! Вірус "Комбат"! або політрукотворчість ВОРЧІСТЬ [Электронный ресурс] / О. Попов // DOCME – Режим доступа до ресурсу: http://www.docme.ru/doc/134765/oberezhno--v%D1%96rus-kombat--abo-pol%D1%96truktovorch%D1%96st_--word.
21. Положение сторон к вечеру 27 июня 1942 года и планы немецкого командования на проведение операции "Блау" и "Клаузевиц" [Электронный ресурс] // Дон 1942 – Режим доступа до ресурсу: <http://don1942.ru/maps/item/polozhenie-storon-k-vecheru-27-iyunya-1942-goda-i-plany-nemetskogo-komandovaniya-na-provedenie-operatsii-blau-i-klauzevits>.
22. Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации ЦАМО – Ф. 228 – Оп.701, Спр.825 – Арк. 41–43.
23. Черемин А. А. Правда о Великой Отечественной войне. Из истории 349-й стрелковой дивизии / Александр Александрович Черемин. – Москва: Печ. традиции, 2009. – 463 с.
24. Оборона нижнего Дона с 16 по 31 июля 1942 г. [Электронный ресурс] // Дон 1942 – Режим доступа до ресурсу: <http://don1942.ru/maps/item/maps31oborona-nijnego-dona-s-16-po-31-june>.
25. ЦАМО. – Ф. 28(16). – Оп. 1072. – Спр. 481е. – Арк. 114–122.
26. ЦАМО. – Ф. 28(16). – Оп. 1072. – Спр. 481е. – Арк. 123–132.
27. Боевые действия в большой излучине Дона 28 июня – 23 июля 1942 года (Воронежско-Ворошиловградская оборонительная операция) [Электронный ресурс] // Дон 1942 – Режим доступа до ресурсу: <http://don1942.ru/maps/item/boevye-dejstviya-v-bolshoj-izluchine-dona-28-iyunya-23-iyulya-1942-goda-voronezhsko-voroshilovgradskaya-oboronitelnaya-operatsiya>.
28. Оборона нижнего Дона с 16 по 31 июля 1942 г. [Электронный ресурс] // Дон 1942 – Режим доступа до ресурсу: <http://don1942.ru/maps/item/maps31oborona-nijnego-dona-s-16-po-31-june>.
29. Рослый Н. П. Последний привал - в Берлине / Н. П. Рослый. – Москва: Воениздат, 1983. – 303 с.

Turchenko F. The "Kombat" photo: myth and reality (popular science essay)

The article reveals the history of the famous "Kombat" photo by Max Alpert. Various versions of its appearance are considered, searches for the prototype of the commander depicted on it, the place, time and circumstances of photographing are described. Attention is focused on the analysis of the reliability of documents, the truthfulness of the information given in publications of journalists and certificates of veterans. The author departs from a purely heroic version of the story of the "Kombat", which dominates in Ukrainian and Russian publications of recent decades. The myth about the "Kombat" as political instructor Olexiy Yeremenko, is debunked based on a thorough analysis of historical sources.

Key words: the "Kombat" photo, political instructor, myth-making, falsification.